

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение

«Средняя общеобразовательная школа №2 с. Кызыл-Мажалык Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва»

Рассмотрено на заседании

Педагогического совета

Протокол №1

«29» августа 2024г.

Согласовано

зам. директора по УВР

С.В. Хомушкы С.В./

от «29» августа 2024г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА ПО ТУВИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ для 10 класса

Муниципального бюджетного общеобразовательного учреждения

средней общеобразовательной школы №2 с. Кызыл-Мажалык

учителя тувинского языка Кужугет Анчимма Алексеевна

на 2024-2025 учебный год

ТАЙЫЛБЫР СӨС

Төрээн чогаал эртемниң өөредилге-методиктиг комплекзинге хамааржыр ажилчын программа «Кол ниити өөредилгениң 5–9 класстарынга «Төрээн (тыва) чогаал» эртемниң чижек өөредилге программасынга» (улаштыр – Программа) даянып, 5-7 класстарның «Төрээн чогаал», 8-9 класстарның «Тыва чогаал» өөредилге номнарынга дүүштүр кылдынган.

Өөредилгениң Федералдыг күрүне стандартызының (улаштыр – ӨФКС) «Родной язык и родная литература» деп өөредилге кезээнде киирген «Төрээн чогаал» эртемниң шингээткениниң түңнелдерин кичээнгейге алган. Программада Россия Федерациязының хамаатызының мөзү-шынар сайзыралынга болгаш кижизидилгезинге хамаарышкан Концепциясында айыттынган чүүлдерни болгаш Тыва Республиканың регионалдыг, этнокультурлуг онзагайларын, ол ышкаш Россия чоннарының хамааты ниитилелинге хамаарышкан эп-сеткил каттыштырылгазы, культуралар аразында чөптүг харылзаа тургузар сорулгаларының бүгү байдалдарын барымдаага ап, өөренип көргөн.

Чижек Программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдынган:

- Конституция Российской Федерации (с изменениями на 01.07.2020 г.) ст. 26;
- Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации»;
- Федеральный закон от 03.08.2018 г. № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»;
- Приказ Министерства образования и науки РФ от 17 декабря 2010 г. № 1897 «Об утверждении федерального государственного

образовательного стандарта основного общего образования» (в редакции приказа Минобрнауки России от 31 декабря 2015 г. № 1577);

– Конституция Республики Тыва (с изменениями на 12.04.2019 г.) ст.5, 24;

– Закон ВХ-I «О языках в Республике Тыва» от 31.12.2003 г. № 462 (с изменениями на 12.04.2019 г.);

– Закон Республики Тыва от 21.06.2014 г. № 2562 ВХ-1 «Об образовании в Республике Тыва» (с изменениями на 02.06.2019 г.).

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ НИИТИ ХАРАКТЕРИСТИКАЗЫ

Төрээн (тыва чогаал) эртеми – Тыва Республиканың школаларының өөредилге планында кирип турар кол эртемнерниң бирээзи. Уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидеринге, хамааты туружун тодарадырынга, угаан-бодалын, иштики сагыш-сеткилин хевирлээринге ук эртемниң салдары улуг.

Россия Федерациясында өөредилге адырында «2100 чылдың школазы» төлевилелдин чугула угланыышкыннарының бирээзи уругларны амыдыралга белеткеп каары бооп турар. Школага шиңгээткен билиин амыдыралга чөптүг ажыглап, ниитилелге бодун таарымчалыг алдынып база шын ужур-уткалыг чурттап билир кижини белеткээринге эртем бүрүзү аразында харылзаалыг, өөредилге болгаш кижизидилге ужур-уткалыг.

Чогаал эртеми – амыдыралдың көрүнчүү, ындыг болганда, төрээн (тыва) чогаал эртемин өөредириниң сорулгалары, оларны боттандыраарының ажылдары тыва чогаал эртемин амыдырал-биле холбаалыг, Россия чоннарының болгаш даштыкы чогаалчыларның чогаалдары-биле деңнелгелиг ханы сайгарып билир, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээринче угланган.

Тыва чогаал кичээлдериниң өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар.

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг, мөзү-бүдүжү чараш болурунга өөредир аргалыг база уран чүүлдүн өске-даа хевирлери дег, уругларның эстетиктиг көрүжү делгем болурун быжыглаар өөредиглиг болгаш кижизидикчи салдарлыг. Уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидип, эстетиктиг негелделерин хандырып, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш ниитилел долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, ханы угаап боданып амыдыраарын чогаал кижизидер.

Чечен чогаал-биле харылзаа уругларның угаап-боданыр арга-шинээн сайзырадыр. Чогаалчының делегейи, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныштырар арганы уругларга бербешаан, чогаал чоннун амыдыралындан, улустун аас чогаалындан, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазындан үндезинин ап турарын башкы билиндирер. Бодун долгандыр турар чүүл бүрүзүн үнелеп чурттаарын сүмелээн кандыг-даа чогаал уругнун билиин делгемчидер, делегей-биле харылзааны тудуп өөрениринге чаңчыктырар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле чоок таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп, чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып өөрениринге чаңчыктырар.

Амыдыралды чүгле сеткил-хөлзээшкинниг хүлээп эвес, а янзы-бүрү талаларындан медреселдиг-биле сайгарып чаңчыгарын уругларга өөредири – төрээн чогаал эртеминиң сорулгазы, ынчангаш чогаалды төөгү, бойдус, философия, психология, педагогика, уран чурулга болгаш өске-даа эртемнер-биле холбаштырып, сайгарып шингээттирери дыка чугула. Ынчангаш чогаал эртемин «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Өөредилгениң «Филология» кезээнде «төрээн (тыва) чогаал» болгаш «төрээн (тыва) дыл» эртемнери аразында сырый холбаалыг, ук эртемни өөрөнгениң түңнелинден төрээн дылынга ынаа, хумагалы, тыва чогаалды, Тываның төөгүзүн, алдарлыг кижилерин билир арга-шинээ тодараттынар. Тыва чуртунуң ёзулуг хамаатыларын хевирлээр өөредилге болгаш кижизидилге айтырыглары ийи эртемни Тываның төөгүзү, географтыг девискээри дугайында болгаш өске-даа эртемнерни сырый холбаштырып өөрөткенинден боттаныр. Уругларның аас болгаш бижимел чугаазын байыдары, кандыг-даа байдалдарга дүүштүр чугаа культуразын сагып билири, харылзажылганың шын, чогулмчалыг талаларын ажыглап шыдаар арга, мергежилдерни шингээттирери чогаал болгаш дыл кичээлдериниң чергелешкек үндезин сорулгалары болуп турар. Ындыг болганындан чогаал дылының уран-чечен аргаларын ханы сайгартып өөредир ажылдар сөс бүрүзүнүң онзагайын эскерер, лексиктиг уткаларынга дүүштүр аас болгаш бижимел чугаага төрээн дылының чаражын илередип билиринге, чөптүг ажыглаарынга, лингвистиктиг ханы сайгарылгалыг ажылдарны кылып өөрениринге, боданырынга уругларны чаңчыктырар, кижизидер.

5-ки класстан эгеллеп уруглар мурнунда класска өөрөнгөн билиглерин улам быжыглап, улаштыр кол ниити өөредилгениң негелделеринге дүүшкен литература теориялыг терминнер-биле таныжар, чечен чогаалдың дылының чурумалдыг аргаларының чогаалга салдарлыын илередип, найырал, төөгү, бойдус камгалалы болгаш өске-даа темаларга бижиттинген чогаалдар-биле таныжылгазын уламчылап, сайгарып өөренир.

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИН ӨӨРЕДИРИНИН СОРУЛГАЛАРЫ

Сорулга: төрөөн (тыва) чогаал эртемнге даянып, сагыш-сеткил, делегей көрүүшкүнү делгем, чаагай үзел-бодалдыг, чогаадыкчы арга-шинектиг, кижилер аразында харылзажылганың бүгү талалыг кылдыныгларын билир, бедик хамааты туруштуг кижини өөредип, кижизидип, сайзырадырынга *таарымчалыг байдалдарны тургузары*.

Сорулгаларын күүседиринин аргалары:

– амыдыралды бүгү талалыг онзагай көргүзөр уран чүүлдүң бир хевири болур чечен чогаалды чүгле сагыш-сеткил хайныышкыны-биле хүлээп номчуурун эвес, а номчаанын ханы сайгарып, бодунуң бодалын (туружун) бадыткалдыг тайылбырлап база өскелерниң туружун (бодалын) дыңнап, өөренип, деңнеп өөрениринге чаңчыктырары;

– чогаал, сөзүглел төрөөн чонунуң ыдыктыг үнелеринин, чаңчылчаан амыдыралының үндезинин илереткен чепсек дээрзин билиндирери;

– төрөөн (тыва) болгаш Россия чоннарының биче буурай база делегей чоннарының чогаалдарын сайгарып өөрениринге төрөөн дылдың үнезин, ооң эгээртинемес байлаан медеделдии-биле ажыглап өөренирин билиндирер ажылдар;

– чечен чогаал авторнуң онзагай, бот-тускайлаң, уран-чечен делегейи, уран чүүлдүң бир хевири дээрзин таныштырар ажылдар;

– чогаал эстетиктиг болгаш мөзү-шынар илередир чепсек дээрзин тодарадыр ажылдар;

– тема болгаш идеяны тодарадырынга сөзүглелдин ужур-утказын, дылының уран чурумалдыг аргаларының, тургузуунуң онзагайын, бижиттинген аянын тодарадыр ажылдар;

– тыва чогаалды өске чогаалдар-биле, уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңнеп сайгарар ажылдар;

– уругларның чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр ажылдар;

– класска азы бот-тускайлаң номчаан чогаалдарында хамаа-рыштыр шүгүмчүлөлдүг чүүлдерни, үнөлөлдөрни бодунуң деннели-биле угаап-бодоп, шын чугаалап, бижип өөрениринге чаңчыктырар ажылдар;

– чогаалда чуруттунган амыдыралды бүгү талазындан өөренип көрүп, чогаал маадырларында, хөделиишкиннеринге хамаарыштыр бодунуң хамаарылгазын, туружун илередип өөренирин хевирлээр ажылдар;

– аас болгаш бижимел ажылдарга бодалын чогаал сөзүглели-биле бадыткап, тода илередип өөредиринге уланган ажылдар;

– бижимел чугааның хевирлерин (тоожуушкун – бердинген чижекке дүүштүр сөзүглөлдү тургузары; угаап-сайгарары – айты-рыгларга бижимел харыы бээри; тодарадып бижири – маадырның ха-рактеристиказын тургузары) күүседип өөрениринче уланган ажылдар;

– бодунуң көрүжү-биле сөзүглөл чогаадып шыдаар база чуруктарга даянып, чогаадыкчы арга, мергежилди сайзырадыр ажылдар;

– өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын сонуургаар, кижилер-биле эптиг-чөптүг харылзажылганы кижизидеринче уланган ажылдар;

– кандыг-даа чогаалдарны номчуп, амыдыралчы билиглерни шингээди ап, хостуг үезин шын ажыглап өөредир ажылдар;

– чечен чогаал – чогаалчының (авторнуң) делегейи, ооң амыдыралды номчукчуга таныштырарының хуу көрүжү дээрзин уругларга таныштырары, угаан-медерелинге быжыглаар ажылдар;

– номчаан чүүлүн сайгарылгалыг хүлээп ап көрүп, бодунуу-биле тайылбырлап билиринге чаңчыктырар ажылдар;

– чечен чогаалды медерелдиг, утказын ханы билип номчууру ажыктыг, өөредиглиг, кижизидилгелиг дээрзин билиндирип, бот-тускайлаң ном номчуурунга хереглелин хандырып, чаа чогаалдарны сонуургап номчуурунга кижизидер ажылдар;

– тыва дылында, ёзу-чаңчылдарында хумагалыг болурун кижизидер ажылдар;

– чогаалдарга болгаш уран чүүлдүн өске хевирлеринге даянып, кижизиг аажы-чаңга, хамааты бот-медерели бедик, төрөөн чуртунга шынчы чорукка кижизидер ажилдар;

– өөреникчилерниң аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажил-чорудулга.

–

ТӨРӨӨН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чогаал эртемин албан өөредир сүме ёзугаар өөредилгениң Федералдыг базистиг планында кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдир 4 дугаар вариантыны боттандырамынче угландырган турган¹. Ук вариант ёзугаар төрөөн (тыва) чогаалды өөредириниң хуваалдазын 5–9 класстарга тус-тузунда 102 шакка үлелгелиг берген.

Россия Федерациязының өөредилге яамызының *доктаалдары болгаш дужаалдары* база Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чижек өөредилге планнарынга, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдиринге шактар үлелгезинге чаңгыс эвес өскерилгелер тургулай бээрин болгаш ажилчын программаның тургузукчуларынга ортумак байдалды тургузарын чугулага ап, бердинген Програмада төрөөн (тыва) чогаал эртемин өөрениринге 35 шакты чижеглей кылган.

¹

10-гу класска тыва чогаалда календарь-тематиктиг план.

	Теманың ады	Онаалгазы
	Тыва литератураның сайзыралы. Тыва литература XX вектин эгезинде.С.Тока Намдары,чогаадыкчы ажил-чорудулгазы	Номчуур.Реферат кылыр
	С.Тока «Араттың сөзү» ийиги номдан эгелер: «Он сургуул», «Улуг Ужар».	номчааш, айтырыгларга харыылаар
	шкү номдан эгелер:«Улуг Москва, амыр-ла», «Улуг өөредилге эгелээн»	ир эгенин планын тургузар
	.Тока «Араттың сөзү» чогаалдын кол маадырынын амыдыралда эрткен оруу	омчуур
	.А. Сарыг-оол. Намдары, чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	онспектилээр
	.А.Сарыг-оол Шүлүк «Өскүстүн чалбарыы»	айгарылгалыг номчулга
	илософчу болгаш ынакшыл лириказы. «Ынакшыл», «Чараш карак», «Үрезинчигеш»	улуктернин долу сайгарылгазы
	. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу»	омчуур
0	. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу». Чогаалда көдүртүнген чугула айтырыг	лан кылыр
1	. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдун тоожузу» тоожуда кол маадырларнын онзагайы	онуургаан узундуну чуруур
2	.Сарыг-оол «Алдын-кыс»	айгарылгалыг номчулга
3	.Сарыг-оол «Алдын-кыс» Шүлүглелдин тема болгаш идеязын, композициязынын онзагайын тодарадыры.	ран-чеченин илередир
4	итература теориязы: Чечен чогаалдың кол-кол методтары.	онспектилээр
5	.Адаров «Көшкүн чон»	омчуур.
6	.Адаров «Көшкүн чон»	өөгү болгаш литература теориязын холбаштырып шүлүктү сайгарары болгаш утказын тайылбырлаары
7	.Б. Пюрбю. Намдары, чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	омчуур, конспектилээр
8	.Пюрбю «Чаңгыс сөс дээш», Ынакшыл болгаш философчу лирика. «Күскү сесерликке»	айгарылгалыг номчулга

9	.Пюрбю "Алды айнын дунезинде"	октаадыр
0	.Пюрбю «Чуртталганың аялгазы».	айгарылгалыг номчулга
1	.Пюрбю «Үем болгаш үе-чергем дугайында»	улуглелдин символиктиг ады
2	.С. Пушкинниң чогаалдары тыва дылда. «Тураскаал», «Сибирьже», «Хоругдаттырган кижии».	айгарылгалыг номчулга
3	.Ю.Лермонтовтун чогаалдары – тыва дылда. «Салгын хемези», «Булуттар», «Төрээн чурт».	омчуур
4	.К. Саган-оол.Намдары, чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	онспектилээр
5	оман «Дөспестер». Романның тема, идеязын тодарадыры.	ондур кылыр
6	оман «Дөспестер». Боражык биле Хеймер-оолдун омур-хевири, оларның өске маадырлар-биле харылзаазы.	угула тема, айтырыгларга хамаарыштыр монолог, диалог хевиринге сайгарылганы чорудары.
7	.Ү. Бадра.Намдары, салым- чолу, чогаадыкчы ажил-чорудулгазының оруу.	онспектилээр
8	Арзылаң-Күдерек» -төөгүлүг роман	оманның сюжедин, маадырларның аажы-чаңы
9	Арзылаң-Күдерек» -төөгүлүг роман. Романның сюжедин, маадырларның аажы-чаңын, эпиктиг тоожуушкунунун делгемин тодарадыры.	айгарылгалыг номчулга
0	Арзылаң-Күдерек» -төөгүлүг роман. Маадырларның омур- хевиринге, чогаалда дылдың уран-чечен аргаларның ужур- дузазын тодарадыры.	айгарылгалыг номчулга
1	.Е. Бельчегешев (Койа Бельчек). «Ырлап тур мен» - төрөөн черинге ынакшылының бир тускай көстүүшкүнү	олу сайгарылга
2	.Ө. Тамба.Чогаадыкчы ажил- чорудулгазы.	онспектилээр
3	.Тамба «Мээң байым»,«Амыдырал хеми», «Сөзүм утпа», «Аалдап четсе».	шулукту доктаадыр
4	.Тамба «Капитан Гастеллога»	айгарылгалыг номчулга
5	.Тамба «Амыргалаар» -тоожу.	омчуур
6	.Тамба «Амыргалаар» -тоожу.	йтырыгларга харыылаар
7	.Тамба «Амыргалаар» -тоожу.	лан тургузар

8	.Ч. Тоюң. Чогаалчы дугайында сөс.	огаалчы дугайында илеткел
9	.Тоюн «Көгерим», «Ыраажы кыс».	октаадыр
0	.С. Сюрюн-оол.«Көк-көк даглар», «Ак»	октаадыр
1	.Сурун-оол «Ногаан ортулук». Тоожуда экология, мөзү-шынар темалары	омчуур
2	.Сурун-оол «Ногаан ортулук» чогаалдын дылынын уран-чечени	ондур кылыр
3	.Сурун-оол «Тывалаар кускун»	омчуур
4	.Сурун-оол «Тывалаар кускун» чогаалда уран-чечен аргалар	айгарылгалыг номчулга
5	огаадыг "Бойдус биле кижинин хини тудуш"	ондур бижиир
6	.Г. Гамзатов «Төрээн дыл»	амааты болгаш патриотчу чорук темаларын ажытканының онзагайы.
7	.Б.Кенин-Лопсан. Намдары, чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.Чоннуң ёзу-чаңчылдары-биле харылзаазы.	онспектилээр
8	.Б. Кенин-Лопсан«Сонеттер»	айгарылгалыг номчулга
9	.Б.Кенин-Лопсан "Чугурук Сарала"	айгарылгалыг номчулга
0	.Б.Кенин-Лопсан "Чугурук Сарала"Романның композициязының онзагайын тодарадыр, чогаалдың сайгарылгазын чорудары.	ыва литератураның төөгүзүнде роман жанрының тывылганы болгаш сайзырап эгелээни-биле таныжылга.
1	.Б.Кенин-Лопсан "Чугурук Сарала"Кол маадыр Саадактың омур-хевири- биле ажил.	аадырларнын омур хевирин сайгарар
2	Роман дугайында билиг.	онспектилээр
3	.Б. Кенин-Лопсан «Буян-Бадыргы».	омчуур
4	.Б. Кенин-Лопсан «Буян-Бадыргы».	лан тургузар
5	.Б. Кенин-Лопсан «Буян-Бадыргы».	ердинген айтырыгларга харыылаар
6	өөгүлүг көскү күрүне баштыны. Буян-Бадыргының омур-хевири.	айгарар
7	.Ш. Кюнзегеш. Намдары, чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	онспектилээр
8	.Ш.Кюнзегештин шүлүк чогаалы.	айгарылгалыг номчулга

9	.Кюнзегеш «Саргатчай», «Тожу киж хоорайда».	омчуур
0	Ожук даштары».«Шүлүктерниң дөзези», «Арат оглу ужуп үнген»,	айгарар
1	.Г. Шевченко. «Дүш», «Чагыг».	омчуур
2	.Ш. Кюнзегеш. «Шүлүкчүнүн орнукшулу ыржым, шириин».	олу сайгарылга
3	огаал теориязы: тыва литература критиказының дугайында.	онспектилээр
4	.П. Щипачев «Улуг-Хем», «Кызыл», «Ынакшылды туюлундан камнап чоргар...»	октаадыр
5	. Хемингуэй «Ашак биле далай».	омчуур
6	.Н. Чебодаев «Крепин».	омчуур
7	огаалда улусчу ёзу-чаңчылдарны чурааны.	онспектилээр
8	итература –амыдыралдың көрүнчүү.	ест-биле ажыл